

Рецензія

доктора історичних наук професора кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету Турченка Федора Григоровича
на дисертацію Темірова Богдана Юрійовича
«Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний
вимір», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 032 Історія і археологія.

Захист дисертації Б. Ю. Темірова відбувається в умовах російської агресії, коли вкотре за історію встало питання: бути, чи не бути Україні. Війна має гібридний характер і історична наука в ній виступає важливим фронтом. Це війна за історичну свідомість людей, їх національну пам'ять. Громадяни України шукають у минулому моделі поведінки, які були б зразком для наслідування в умовах цієї війни. Є чіткі критерії цього: патріотизм, відданість Україні, готовність до самопожертвування. Засвоєння цих моделей – складний процес, адже за роки бездержавного існування України критерії патріотизму втратили свою чіткість: десятки років національні герої оголошувалися зрадниками, а зрадники – героями. Зокрема, це стосується постаті Степана Бандери, який належить до тих історичних осіб, які навіть після смерті продовжують справляти сильний вплив на українське суспільство. Його діяльність здобула і палких прихильників, і жорстких противників.

Розглядаючи у цьому контексті представлену Б. Теміровим дисертацію, можна констатувати, що її автор поставив перед собою надзвичайно актуальне і досить складне завдання – дати еволюцію оцінки постаті Степана Бандери в соціокультурному просторі України з період з 40-их років минулого століття до сьогодні, тобто розглянути це питання в історичному аспекті.

Структура дисертаційного дослідження добре продумана і не викликає заперечень. Робота складається зі вступу, трьох розділів і десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (474 позиції) і додатків до дисертації. Текст рукопису оформлено відповідно до встановлених вимог.

На перших сторінках вступного розділу «Історіографія, джерела та методологія» чітко визначив основні атрибути кваліфікаційної роботи рівня доктора філософії: мету, предмет, завдання, методи, хронологічні та територіальні рамки дослідження.

Грунтовний аналіз історіографії проблеми не тільки вказує на глибоку обізнаність здобувача, але й додатково підтверджує наукову новизну її дисертаційного дослідження.

Зокрема, вказується на наявність певних здобутків науковців – попередників дисертанта, у вивченні презентації у соціокультурному просторі постаті С. Бандери. Проте, протягом історіографічного періоду, від 1990-х до початку 2020-х рр. життя і діяльність С. Бандери, якщо й аналізувалися (це дисертант підтверджує посиланням на конкретні приклади), то переважно у контексті вивчення українського національно-визвольного руху ХХ ст., передусім історії ОУН. Що ж стосується аналізу зміни місця цього діяча у соціокультурному просторі, то увагу цьому питанню приділяло небагато науковців. Це спонукало здобувача до проведення спеціального дослідження цієї проблеми.

Дисертаційна робота побудована на чотирьох групах різних за походженням і способом збереження інформації історичних джерел. Це

1) писемні, 2) речові (пам'ятники та музейні експонати), 3) лінгвістичні (назви вулиць і гасла), 4) електронні (офіційні сайти установ, Інтернет-портали, електронні медіа, довідкові веб-ресурси, соціальні мережі, блоги). На підставі цих джерел автор дав переконливі відповіді на поставлені завдання.

Чітко окреслено методологічні засади дослідження. Кожен із методів використано доцільно, що дає підстави для висновку про достовірність отриманих результатів.

У Розділ 2, присвяченому аналізу науково-освітніх вимірів постаті С. Бандери, мова йде про його висвітлення в радянських версіях історії, в наукових та науково-популярних репрезентаціях у сучасній Україні, і окремо - в шкільних підручниках з історії.

У формуванні наукових уявлень про постать С. Бандери здобувач виділяє два етапи: радянський (50–80-ті роки ХХ ст.) та незалежності України (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століть). Як відомо, на першому етапі склалися два діаметрально протилежні концепти української історії, а в її контексті – історії українського визвольного руху. У рамках цього руху і позиціонувалася постать С. Бандери. У радянській концепції український націоналізм потрактовувався як «зрадник», «колаборант», «найбільший ворог українського народу».

Що ж стосується зарубіжної історіографії - дослідників з української діаспори і зарубіжних істориків, які не були обмежені у своїх публікаціях ідеологічними рамками, то вони розкрили, хоча й фрагментарно, найважливіші віхи життєвого шляху С. Бандери.

Як наслідок, робить висновок здобувач, до початку 1990-х рр. вивчення постаті С. Бандери залишалося далеким від повноти. У тому числі це стосується і зарубіжної історіографії.

В роботі наголошується, що здобуття Україною державної незалежності уможливило звернення дослідників до української проблематики і та до життєвого шляху важливих для України історичних особах. Почали писати й про С. Бандеру, правда, як правило, у працях, присвячених ширшим проблемам – історії України в Другій світовій війні, історії українського визвольного руху, історії українського націоналізму. Як уточнив, що постать С. Бандери в науковій літературі і у публічному просторі

Україні з'явилася ще на завершальному етапі перебудови, в 1989, 1990 і 1991 років. Але не викликає заперечення висновок автора, що до початку 2020-х рр. знання про С. Бандеру як, про людину та політичного діяча, залишається неповним. У цьому контексті автор звертає увагу на те, що до сьогодні українськими істориками не написано сучасної наукової біографії С. Бандери, хоча, на наш погляд, умови для її публікації сьогодні сприятливі. Парламентське видавництво випускає серію «Політичних портретів» відомих діячів України, написаної вітчизняними істориками. Серед опублікованих - політичний портрет М. Грушевського, М. Міхновського, Івана Мазепи, Тараса Бульби –Боровця та інших.

Інформація про С. Бандеру з початку 90-х років поступово проникала і на сторінки шкільних підручників. Автор робить висновок, що «у цьому сегменті розгорталася справжня битва за Бандеру». А при політичній владі Партії регіонів, яка спробувала встановити монополію на істину, це ім'я навіть усувалося з навчальних видань. Натомість з'явилися імена радянських діячів, наприклад, М. Щорса та інших. Після краху регіоналів і Революцію гідності у 2015 р. ім'я С. Бандери знову повернулося до підручників.

Вагому роль у вирішенні подати матеріалу про С. Бандеру в тексти підручників, стверджує Б. Теміров, «відігравали особисті переконання авторів підручників». Як свідок і учасник цього процесу, я підтверджую цей висновок автора, але хотів би почути від автора конкретизацію цього висновку.

В розділі 3 «Постать лідера ОУН(б) у публічному просторі України» розкрито чотири сюжети: 1) політика держави, яка втілювалася в законодавчих кроках, що стосувалися вшанування постаті С. Бандери та які справляли вплив на характер її сприйняття в суспільстві; 2) наповнення відповідного символічного простору, що включає назви, пам'ятники, музейні установи, гасла, які супроводжують пересічних громадян у їхньому повсякденні; 3) представлення С. Бандери в недійному просторі, що є

важливим для формуванні уявлень про минуле в інформаційну добу; 3) реакції суспільства незалежної України на ім'я діяча.

Місце постаті С. Бандери у публічному просторі України наочно ілюструють Додатки, які мають самостійне наукове значення і поглиблюють висноки, які автор робить на підставі проаналізованих джерел. Зокрема, у додатках подано матеріали, в яких міститься перелік вулиць, названих на честь С. Бандери в різних населених пунктах України, зображення пам'ятників і музеїв С. Бандери, результатів опитів щодо постаті С. Бандери в різних регіонах України.

Підводячи підсумок аналізу змісту дисертації, погоджуюся з авторським узагальненням, що новизна його роботи полягає у розгляді постаті С. Бандери у соціокультурному вимірі як вияву світоглядного протистояння в суспільстві.

Наприкінці дозволю собі висловити окремі зауваження і побажання.

На наш погляд, не зовсім коректно називати в науковому дослідженні С. Бандеру Провідником (з великої букви). Це поняття з лексики авторитарних режимів (вождь, фюрер, дуче, каудильйо). Воно викликає у читача додаткові запитання, відповіді на які у роботі немає. Достатньо обмежитися поняттями «лідер», «керівник», яким. До речі, автор цілком доцільно послуговується в дисертації.

Здобувачу варто було б звернути увагу на спробу дегероїзації постаті С. Бандери, шляхом протиставлення його іншим відомим історичним особам. Наведу приклади. Так, у Запоріжжі на телеканалі «Алекс», який належить ВАТ «Мотор-Січ», в 2019 р. була організована серія передач про керівника «Поліської Січі» Т. Бульбу-Боровця, який протиставлявся С. Бандері. В Рівне навіть були надіслані «знавці», які мали завдання привезти матеріали, що свідчили про їх конфлікт. Подібну спрямованість, сподіваюся, неусвідомлену, мала і спроба Д. Яневського протиставити С. Бандеру і Р. Шухевича. Не

сумніваюся, що це непоодинокі випадки такого характеру. Вони відбивають тенденцію, яку необхідно було проаналізувати.

Сподіваючись, що автор буде продовжувати дослідницьку роботу і у обраному напрямку підготує науково-популярну монографію. Враховуючи це, варто було б розширити загальноісторичний контекст проблеми і нагадати читачу, що в умовах царизму на роль зрадника і ворога російська влада «призначили» українського патріота І. Мазепу, а після більшовицької окупації України - С. Петлюру.

Не завадило б розкрити підстави «світоглядного протистояння», в контексті якого автор здійснив соціокультурний вимір/дослідження постаті С. Бандери. Це привело б автора до оцінки українського соціуму першого періоду незалежності, як напірадянського, напівкомуністичного і напівколоніально-го суспільства. І, як наслідок, напівзалежність України від Росії в політичному, економічному і соціокультурному сенсі, яка і визначила живучість залишків радянської версії оцінки постаті С. Бандери..

Втім, зазначені дискусійні моменти не впливають на загальне позитивне враження від представленої роботи.перелічені зауваження, недоліки й побажання не створюють принципового впливу на загальні наукові висновки, зроблені дисертантом.

Дисертаційні напрацювання можуть стати в нагоді в організації національно-патріотичного виховання, просвітницькій роботі з широкими верствами громадян, у розвитку історичного туризму. Їх доречно залучити при формуванні інформаційної політики в сучасній Україні. Науковий і освітній потенціал дисертаційного дослідження може з успіхом використаний у викладацькій роботі під час підготовки лекцій, спецкурсів з історії України, історичної соціології, історичної політики.

Дослідження Ю. Темірова є завершеною працею, яка має достатню апробацію. Основні положення дисертації знайшли відображення в 7

публікацій у наукових вітчизняних і зарубіжних виданнях, 24 додатково засвідчують апробацію дослідження.

Дисертація Б. Ю. Темірова «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір» є цілком самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, яке розкриває актуальну в науковому та соціальному сенсі тему. За своїм науковим рівнем, новизною вирішених завдань, обґрунтованістю основних положень і висновків повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії...».

Таким чином, Богдан Юрійович Теміров заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія і археологія.

Рецензент:

Доктор історичних наук, професор
кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету

Ф. Г. Турченко

